

hidrosustavu, razmatraju se jezična pitanja istarskoga govora, opisuju se pojedine župe te izlaže pregled političke i crkvene povijesti ove pokrajine. S obzirom na opsežno i temeljito korištenje izvora, Valvasorov opis Istre zasigurno ostaje i nadalje jedno od temeljnih djela u daljnjem proučavanju starije istarske povijesti.

Na koncu zbirke tekstova priložen je prijevod izvješća mletačkog providura Giovannija Battiste Polceniga, datiranog 22. listopada 1701., naslovljen *Izvještaj o stanju i potrebama Kopra* (265–282). Uvodnu studiju napisao je Darko Darovec (267–268). Pismo prikazuje Kopar, ali posredno i ostala istarska mjesta, kao zapostavljena od središnje mletačke vlasti čiji je interes jedino redovito ubiranje poreza iz gospodarski iscrpljene pokrajine. Autor se posebice osvrće na vojnoobrambeni sustav grada Kopra.

Valja, također, napomenuti da je uz svaki tekst priložen bogat znanstveni aparat. Svi izvori i literatura korišteni u pojedinim tekstovima priloženi su na kraju knjige abecednim redom, a od literature ponajviše se koristila talijanska, austrijska, njemačka, slovenska i hrvatska iz XIX. i XX. stoljeća (283–289). Na kraju knjige priloženi su sažeci na talijanskom i engleskom jeziku (289–292).

Na koncu treba naglasiti da zbirka obiluje brojnom ilustrativnom građom i slikovnim prilozima, od kojih se posebice ističu povijesni zemljovidi Istre. Tekstovi dvanaest znamenitih osoba, čiji su životopisi na raznolike načine vezani uz prošlost Istre u razdoblju od XV. do XVIII. st., protkani, svakom od autora suvremenim, vizualnim prilozima te stručnim uvodnim studijama gore spomenutih znanstvenika, predstavljaju izuzetno vrijedan doprinos upoznavanju etničkih i jezičnih raznolikosti Istre, političkog, gospodarskog i crkvenog života te svakodnevlja gradova i manjih mjesta ove multikulturane regije. Knjiga može biti zanimljivo štivo za sve zaljubljenike u prošlost Istre, a postaje nezaobilazna literatura znanstvenicima raznih struka čije je područje istraživanja Istra.

Zoran Ladić

Laszlo HADROVICS, **Srpski narod i njegova Crkva pod turskom vlašću**, izd. N. Z. Globus, Zagreb, 2000., 175 str.

Povijesna studija L. Hadrovicsa objavljena je 1947. u Parizu na francuskom pod naslovom *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*. Hrvatsko izdanje, u prijevodu prof. Marka Kovačevića i s pogovorom akademika Radoslava Katičića, podijeljeno je na šest sadržajem neujednačenih poglavlja koja čitatelju predstavljaju srpski narod i njegovu religiju (1), srpsku državu i Crkvu (2), pravno stanje u srpskoj patrijaršiji (3), gospodarsku autonomiju patrijaršije (4), nacionalno poslanje Srpske pravoslavne crkve (5) i patrijaršijsku vanjsku politiku (6).

Iz predgovora proizlazi da se prvotni autorov zadatak odnosio na proučavanje srpskog pitanja u povijesnoj Ugarskoj, ali je uskoro postao svjestan činjenice da rješenje zadane problematike treba potražiti u srpskom srednjovjekovlju, posebno u kasnome srednjem vijeku kada srpska država dolazi pod otomansku vlast. Gubitkom trona i državne samostalnosti, u duhu bizantske tradicije, Srpska pravoslavna crkva (SPC) i njezina hijerarhija

stavljaju se na čelo nacije, te se pod zaštitom i s podrškom islamsko-teokratskih gospodara nesmetano proširuju na sjever i na zapad do krajnjih granica do kojih dopire otomanska vlast. Štoviše, s prijelazom na teritorij Habsburške Monarhije (1690.) SPC organizira se i u krajevima koji nikad prije nisu bili srpski: Banat, južna Ugarska, Srijem i Slavonija. Knjiga Laszla Hadrovicsa, iako pisana u vrijeme Drugog svjetskog rata, jasno podsjeća na određena povijesna ponašanja koja se tragično ponavljaju u našem vremenu.

Laszlo Hadrovics, ugledni mađarski slavist koji se istaknuo i radovima o jeziku i književnosti Gradišćanskih Hrvata, u ovoj svojoj knjizi, pisanoj u ratnim i poratnim prilikama, vješto koristi dostupnu mu građu. Prvi opsežni prilog o predmetu objavio je još 1943. godine u pariškoj *Revue d'histoire comparée* (sv.1 /1943., 117–166).

Autor polazi od statusa SPC i njezinih vjernika u Otomanskom Carstvu. Jasno pokazuje da autonomija Srba u južnoj Ugarskoj i u Hrvatskoj nije bila državnopravne naravi, već crkvenopravne i konfesionalne, a kao takva preuzeta je iz otomanskoga javnog poretka. Srbi su pod uvjetom potpune pokornosti u Turskom Carstvu uživali status »zimija« tj. »zaštićenih nevjernika«. Plaćali su uobičajena podavanja i vojnički pomagali otomanska osvajanja, ali su se pod okriljem osvajачa nesmetano širili prema sjeveru i zapadu dokle je uspostavljena otomanska uprava, tj. dokle se prostirala vlast svakoga pa i najjisturenijega sandžakbega, dakle sve do imaginarne (velikosrpske) granice na potezu Virovitica – Karlovac – Karlobag. Godine 1557. Mehmed-paša Sokollu (Sokolović) isposlovaio je od sultana Sulejmana II. Veličanstvenog ferman kojim se uspostavlja SPC s patrijaršijom u Peći. Svog brata Makarija, hilendarskog igumana, postavlja za patrijarha. Iako SPC nema škola, a dijelom ni zavičaja jer su Srbi u stalnom pokretu, na seobama, u ratnom vihoru, ona ih okuplja autoritetom carskog fermana bez obzira na činjenicu da je car inovjerac, a carstvo tuđe. U XIX. stoljeću, kad predodžba o naciji dobije svoj puni sadržaj, SPC, koja u svojoj predaji zadržava živo sjećanje na srednjovjekovnu srpsku državu, postaje u punom smislu riječi 'nacionalnom'.

Podsjećajući da Pećka patrijaršija »okuplja svoje vjernike kao Srbe«, autor naglašava da je ona zapravo »država u državi«, neka vrsta »pravoslavne teokracije u okviru teokratskoga muslimanskoga carstva« s čijom pomoći pokušava ubirati crkvene dadžbine i od katolika (primjer Bosne, Hercegovine i Slavonije).

Laszlo Hadrovics podsjeća na stvarnost prema kojoj je SPC pod otomanskom vlašću svojim vjericima postala zamjenom za srpsku državu. Stoga nije teško razumjeti da je u njihovim očima jurisdikcijsko područje pećke patrijaršije postalo »srpskom zemljom« neovisno o povijesnim granicama i bez obzira na prostor srpske srednjovjekovne države.

Hadrovicsevu studiju slijedi pogovor Radoslava Katičića s naznakom vrijednosti knjige, koja je iz nepoznatih razloga ostala gotovo nezamijećena u hrvatskoj historiografiji. Akademik Katičić podsjeća na brojne 'diplomatske' akcije srpske hijerarhije kod ruskih vlasti u kojima se tvrdi da je Požega u Slavoniji »srpski grad«, da je manastir Lepavina u »srpskoj zemlji«, da su Križevci »grad srpske zemlje«, da je Pećuh također u »srpskoj zemlji«, napokon da su područja Vojne krajine u Hrvatskoj »od starine bile srpske oblasti« itd.

Imajući pred sobom Hadrovicsevu knjigu *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću* (9–143) i Katičićev *Pogovor* (145–167), pozornom će čitatelju novija i najnovija povijest našeg prostora odjednom postati mnogo jasnijom.

Iz navedenoga proizlazi da će hrvatsko izdanje 'zaboravljene' Hadrovicseve studije pojašniti neke manje poznate ili posve nepoznate stranice naše prošlosti i potaknuti nova i objektivna istraživanja.

Franjo Šanjek

Nikša STANČIĆ, **Mihovil Pavlinović – Izabrani politički spisi**, izd. Golden marketing i Narodne novine, Zagreb, 2000., 329 str.

Knjiga prof. dr. sc. Nikše Stančića »Mihovil Pavlinović. Izabrani politički spisi« sadrži zanimljivu i vrlo iscrpnu uvodnu studiju o Mihovilu Pavlinoviću (7–70), potpunu bibliografiju njegovih političkih spisa i članaka s iscrpnim popisom izvora i literature kojom autor upozorava na život i djelovanje ovoga uglednoga hrvatskog političara i preporoditelja (71–76), čije izabrane političke spise podnosi hrvatskoj znanstvenoj i široj javnosti. Kritički aparat Stančićeve uvodne studije sastoji se od 151 bilješke s tumačenjima i osnovnim biobibliografskim podacima.

Knjiga je objavljena u biblioteci »Povijest hrvatskih političkih ideja« (kolo 5, knjiga 1.), u zajedničkom izdanju Golden marketinga i Narodnih novina iz Zagreba. Uvodnu studiju autor naslovljuje »'Hrvat i katolik': Politička misao Mihovila Pavlinovića«. Treba istaknuti da je prof. dr. sc. Nikša Stančić u nas najbolji poznavatelj lika i djela Mihovila Pavlinovića (1831.–1887.), jednog od najistaknutijih vođa Hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji i jednog od najizrazitijih nositelja hrvatske nacionalne i državne ideje u drugoj polovici XIX. stoljeća.

Stančićeva proučavanja Pavlinovića preporoditelja i političara, iznesena u uvodnoj studiji, otkrivaju nam političku borbu hrvatskog naroda u razdoblju nakon obnove ustavnog života u Habsburškoj Monarhiji (1860.). Don Mihovil Pavlinović je s pomnjom pratio razvoj nacionalnih i društvenih gibanja u Europi i na čitavome hrvatskom prostoru. Bio je vođa narodnjaka na kontinentalnom dijelu Dalmacije od Zrmanje do Neretve, na prostoru čija prošlost poznaje tursku i mletačku vlast i gdje u Pavlinovićevo vrijeme dominira »seljačko društvo« s hrvatskom etničkom svijesću, koja se izravno, bez posredovanja slavenske i južnoslavenske ideje, trasponirala u hrvatsku nacionalnu svijest. Po mišljenju prof. Stančića, Pavlinović je kao pripadnik tzv. »pučke inteligencije« ondašnjega dalmatinskog društva bio prije svēga ideolog i karizmatička osoba, koja je ne samo argumentima nego i nadahnutim nastupom oduševljavala svoje pristalice.

Uvodna Stančićeva studija podijeljena je na četiri poglavlja. U prvom (9–15) autor iznosi Pavlinovićev udio u hrvatskome narodnom preporodu u Dalmaciji; drugo poglavlje (15–30) predstavlja minucioznu analizu Pavlinovićevih vjersko-socijalnih i političkih načela s općeljudskim vrijednostima (čovječanstvo, kršćanstvo) i hrvatskim nacionalnim stavovima (nacionalna individualnost, kršćanska nacija, sukob »liberalizma« i »klerika-